

А. І. КУБИШЕВ

СТАРОДАВНІЙ КИТАЇВ

В околицях Києва, біля колишнього с. Корчуватого знаходиться древньоруське городище, яке в археологічній літературі відоме під назвою Китаївського. Назва походить від монастиря, розташованого на так званій Китаївській пустелі.

Городище розташовано за 10—12 км на південний схід від Києво-Печерської Лаври і за 3 км на південний захід від сучасного берега Дніпра, на одному з трьох підвищень старого берега ріки. Підвищення з півночі, сходу і заходу мало круті схили до заплави Дніпра, а з південної сторони з'єднувалося з плато, що до нього примикало. Характер укріплення Китаївського городища в значній мірі був обумовлений топографією місцевості. Природна крутизна схилів підвищення та штучні укріплення робили його неприступною фортецею.

Городище має трохи неправильну еліпсоподібну форму, витягнуту по схилах підвищення з півночі на південь. Загальна довжина городища з півночі на південь досягає 370 м, ширина з заходу на схід — 200 м. «Дитинець» займає площу 50×75 м і знаходиться в східній частині городища. З трьох сторін — північної, південної і східної до нього примикає «кромний город». Китаївське городище укріплене трьома лініями валів та ровів. Перша лінія укріплень, яка добре збереглась, оточувала «дитинець». Висота валу досягає місцями 1 м, ширина в основі валу — 2—3 м.

Друга лінія валу проходила по схилах підвищення трохи нижче площадки «дитинця». В західній частині ця лінія майже впритул підходила до першої лінії валу, а в східній та північній частинах віддалялася від першої лінії на 250—300 м. Висота валу другої лінії досягає 1,5 м. Біля підніжжя валу другої лінії проходив рів глибиною 1,5 м.

В південній частині підвищення, там, де городище підходить до напільної частини, за ровом другої лінії укріплень розташований ще один, зовнішній вал з залишками погано збереженого в'їзду до городища. Цей вал простежується в західній та східній частинах городища; в північній частині він зберігся лише частково (табл. I).

Під час розвідувальних робіт експедиції «Великий Київ» в 1947 р. було встановлено, що північна частина городища в XVI—XVII ст. піддавалася переплануванню, про що свідчить досить добре вирівняна поверхня цієї частини «дитинця». Вали в цій частині городища місцями знищені, культурний шар не зберігся. Під час розвідок було знайдено декілька уламків ліпної кераміки¹. Під час археологічного

¹ Н. В. Лінка, Роботи експедиції «Великий Київ» у 1947 році, АП, т. III, К., 1952, стор. 50.

обслідування в 1961 р. було зроблено зачистку ями, з якої брали глину. Тут на глибині 40—50 см від сучасної поверхні знаходився культурний шар, насичений слов'янською керамікою XI—XIII ст. (рис. 1, табл. II, 3—7).

Серед знайдених матеріалів є група кераміки, зроблена на гончарному крузі, залишки кістяного виробництва, ковані залізні цвяхи з круглими плоскими шляпками, шматки шлаку та печини (табл. III,

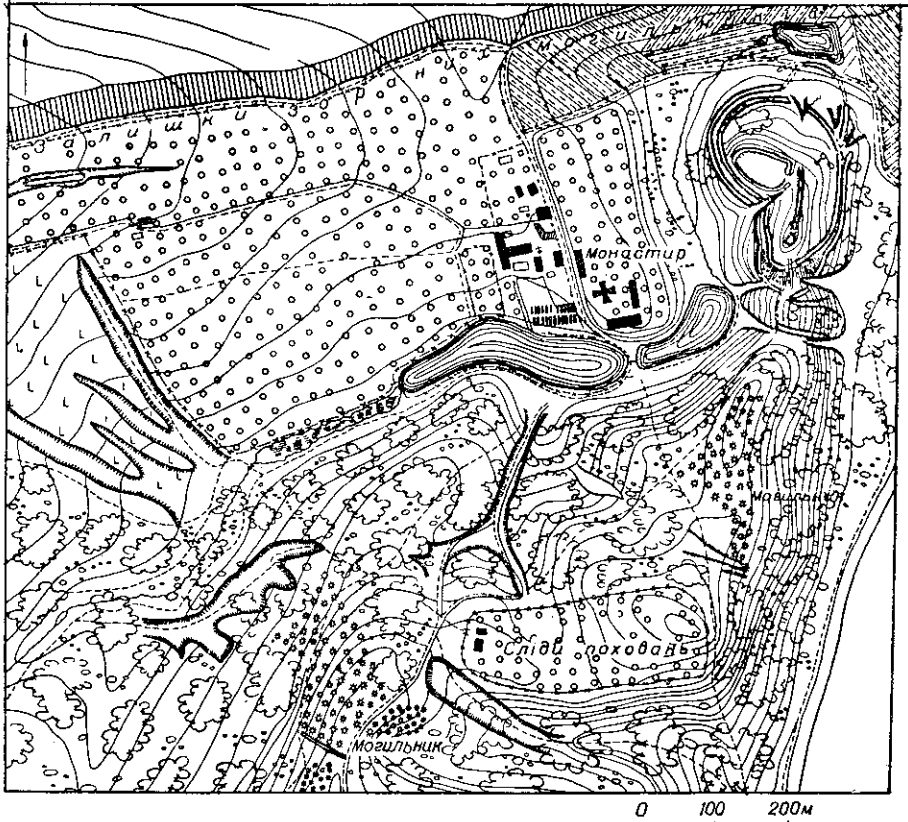

Табл. I. Стародавній Китаїв. Схематичний план городища і могильника.

4—5; табл. II, 1—2). У великій кількості зустрічалися залишки горілого дерева та попіл².

На городищі є печера, вхід до якої розташований нижче площадки «дитинця», в його західній частині. Ця печера була виявлена ще в 1858 р., але знахідок в ній не було³.

На території, яка прилягає до городища з напільної сторони, були знайдені залишки культурного шару, який, мабуть, пов'язується з поселенням, що існувало тут в ті часи. Площа поселення під час розвідок 1961 р. була зайнята посівами, тому розвідувальних розкопок тут не провадилося.

Залишки ще одного поселення цієї ж епохи були виявлені в північній частині підвищення, на якому було розташоване Китаївське городище⁴. Це поселення займає похилу низину на північ від Китаїв-

² НА ІА АН УРСР, Отчет о раскопках кургана в Китаевской пустыне у Киева в 1961 г.

³ И. Каманни, Звериницкие пещеры в Киеве, К., 1914, стор. 18.

⁴ НА ІА АН УРСР, Дневник раскопок курганов в Китаево, 1963 г.

ського городища і прилягає східним краєм до сучасного бетонного заводу, а західним — до Інституту садівництва. З південного боку воно досягає берегів става та стрімких схилів, на яких зведені оборонні споруди городища. На півночі межі поселення доходять до городів. Площа поселення, на якій знаходяться матеріали епохи Київської Русі, досягає 130×60 м.

На поселенні була зібрана значна кількість фрагментів ліпної кераміки (табл. III, 1—2), фрагменти кружальної слов'янської кераміки X—XIII ст., а також шиферні прясла (табл. III, 9—16), уламки скляних

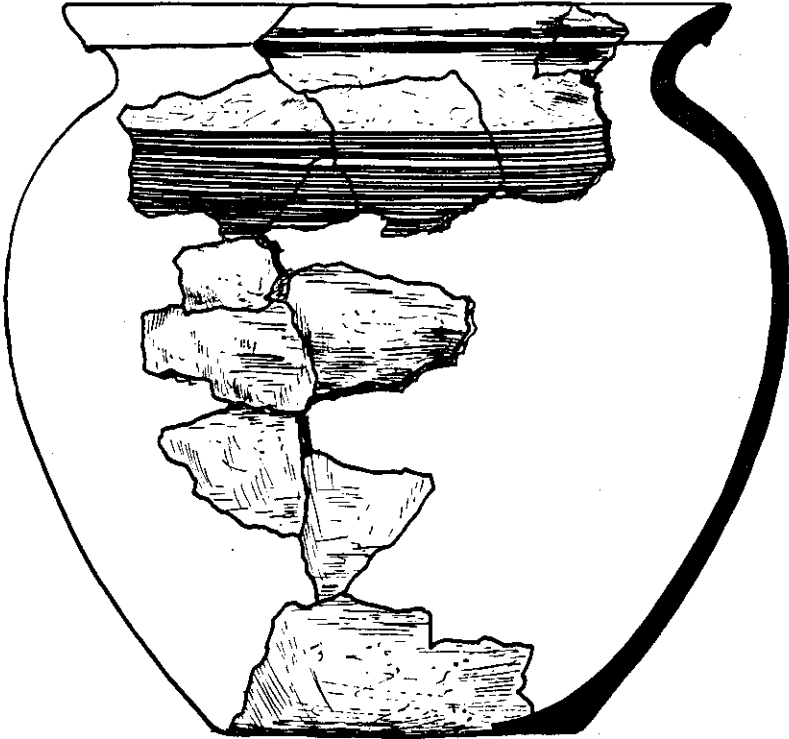

Рис. 1. Реконструкція горщика XI—XII ст.

кручених браслетів (табл. III, 13—14), залізне тесло (табл. III, 15), бойова сокирка (табл. III, 16), шматки криці (табл. II, 2), залізні цвяхи, ножі (табл. IV, 10—11), кресала (табл. III, 6), уламки наральника (табл. III, 7), дужка відра (табл. III, 17).

З метою вивчення збереженості культурного шару на поселенні було закладено дев'ять шурфів, з допомогою яких доведено, що шар, в основному, знищений розпашкою землі та земляними роботами. Тільки в центральній частині поселення (шурф № 6) зберігся культурний шар товщиною до 1 м з фрагментами гончарної кераміки XI—XIII ст.

Розвідками експедиції «Великий Київ» у 1947 р. біля Корчуватого, на Китаївській вул. в обрізі споруджуваної дороги були знайдені залишки грубої гончарної кераміки X—XI ст. та виявлена землянка з глинобитною долівкою. Очевидно, і тут було поселення одночасне Китаївському городищу⁵.

До Китаївського городища відносяться три групи курганного могильника, які привертала до себе увагу дослідників ще до революції⁶.

⁵ Н. В. Лінка, вказ. праця, стор. 49—50.

⁶ В. Б. Антонович, Археологическая карта Киевской губернии, М., 1859, стор. 23.

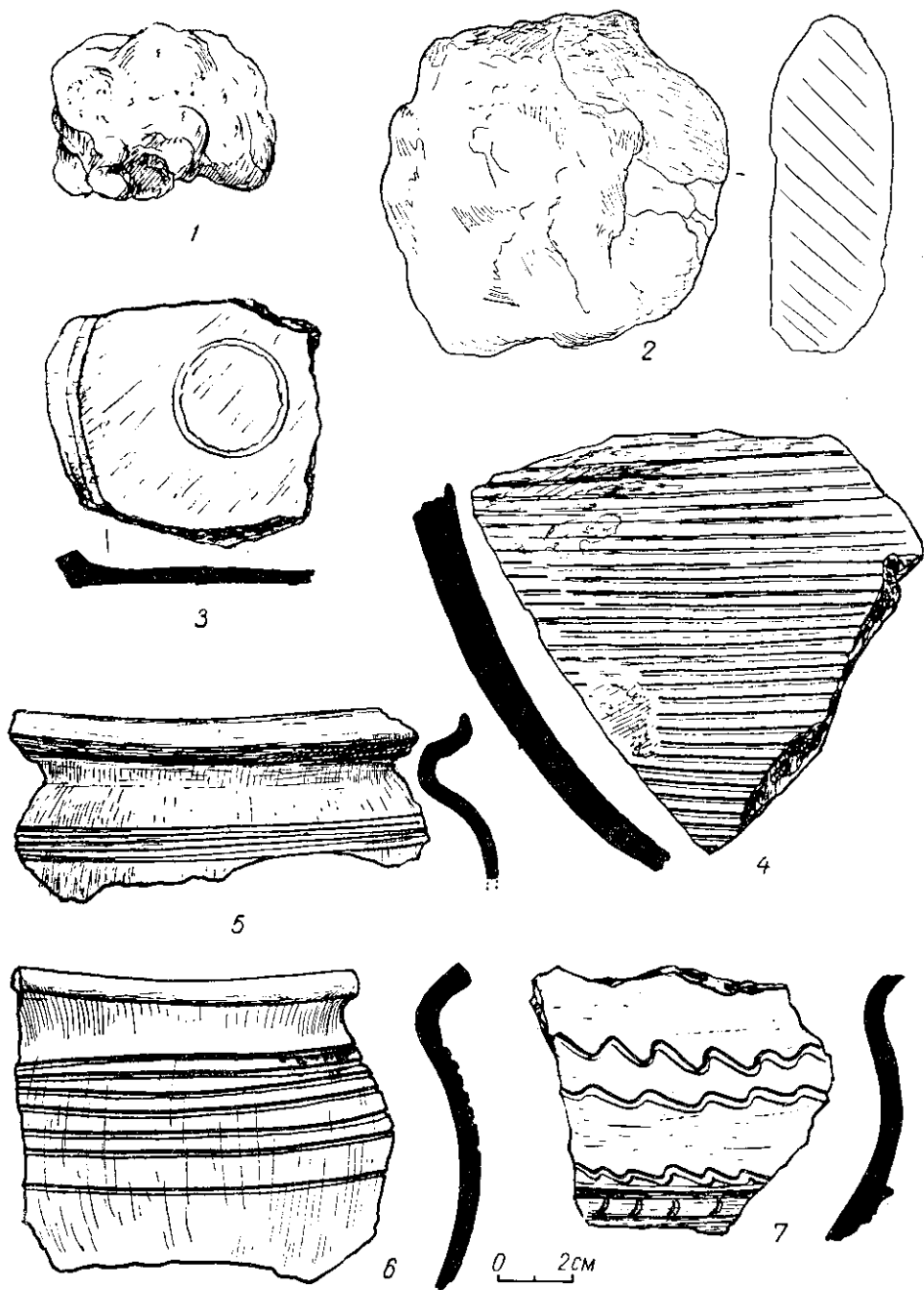

Табл. II. Кераміка X—XII ст. і залишки залізодобувного ремесла.

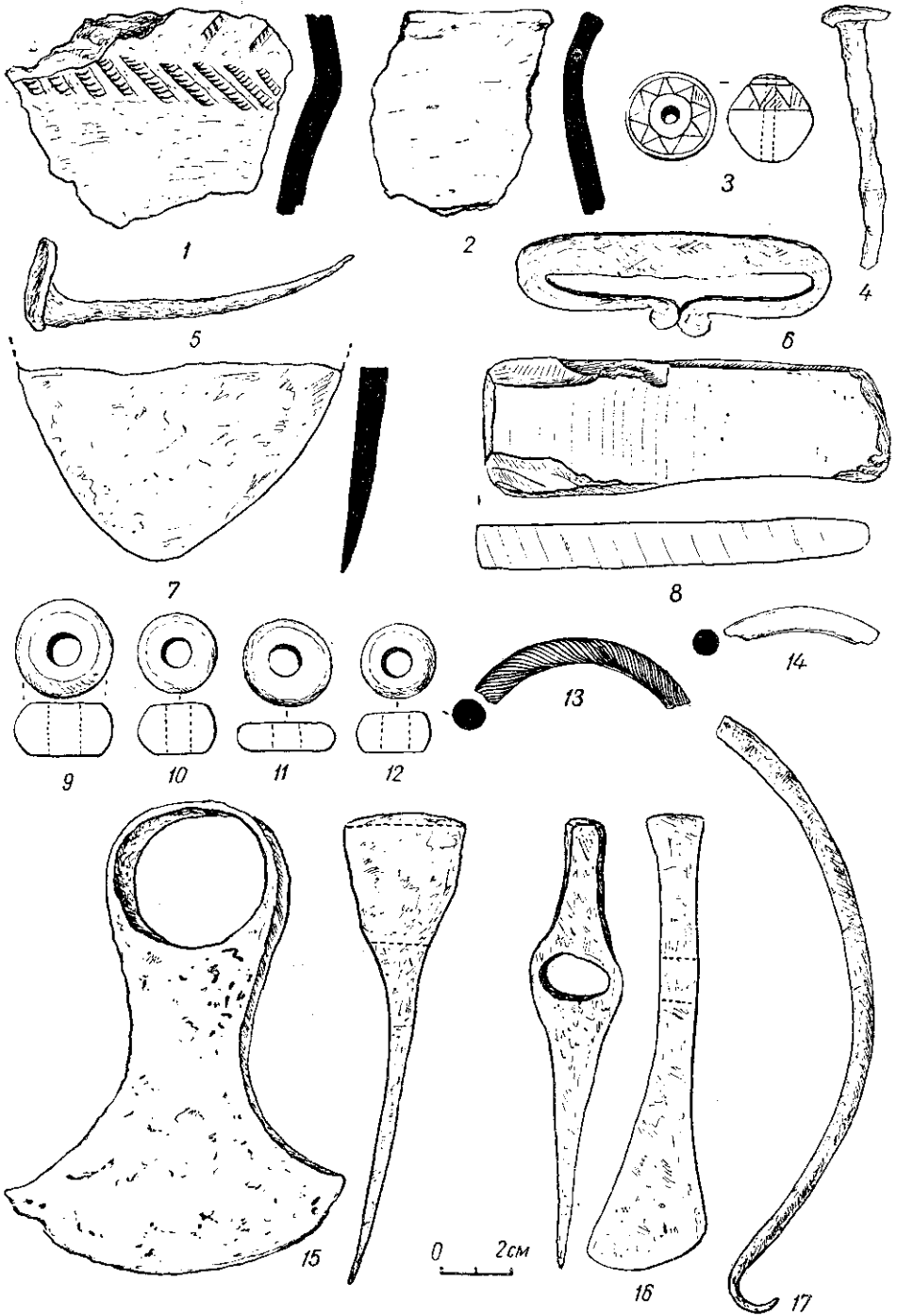

Табл. III. Залізні речі та кераміка.

Окремі групи могильника розташовані в такому порядку. Перша — на південь від городища, досить значна по кількості курганних насипів — займає вершину та схили горба Китаївських висот. Ця група примикає безпосередньо з одного боку до городища, а з другого — до дороги, яка веде до Виноградного саду.

Друга група курганів розташована за 600—800 м на південний схід від Китаївського городища. Кургани знаходяться вздовж правого боку дороги, яка веде від монастиря до третього південного горба Китаївських висот.

Третя група курганів знаходиться на підвищенні з досить крутими схилами навпроти курганів другої групи. З південного сходу це підвищення переходить в глибоку балку, яка простирається до с. Пирогів. Третя група курганів порівняно нечисленна.

Слід відмітити, що всі три групи курганних насипів могильника густо заросли мішаним лісом та чагарником, що значно утруднює проведення археологічних досліджень.

Характеризуючи даний могильник, слід відмітити наявність кількох, досить невеликих по довжині та висоті валів, які відокремлюють одну курганну групу від іншої.

Перший вал, на який у свій час звернув увагу А. Д. Ертель, погано зберігся. Він проходить зі сходу на захід в південній частині городища, навпроти в'їзду, відокремлюючи першу курганну групу могильника від городища. Другий вал, розташований на відстані 250 м на південь від першого, має довжину 75 м і висоту 1,2 м і обмежує першу групу курганів з південного заходу. І нарешті, третій вал проходить по схилах Виноградного саду, роз'єднуючи другу і третю групу курганів Китаївського могильника. Поки що неможливо твердити про відокремлення цими валами однієї групи курганів від іншої. А. Д. Ертель зробив у 1914 р. розріз одного з валів, але про час його насипу в щоденниках дослідника нічого не сказано. Очевидно, слід припустити, що ці вали пізнішого утворення, бо відокремлення груп курганів могильника шляхом насипу валів на відомих древньоруських могильниках не простежувалось.

Розкопки Китаївського могильника та городища проводились ще в дореволюційні часи. Однак в більшості випадків вони мали епізодичний характер і були обмежені за обсягом.

У 1874 р. вивченням курганного могильника Китаївського городища займався Д. Я. Самоквасов, який під час роботи III археологічного з'їзду в Києві (1874 р.) розкопав чотири кургани. Під курганними насипами були знайдені могильні ями з людськими кістяками, вириті у лесі на глибині 1,5 м. Кістяки лежали на спині, обличчям догори, головою на захід. Кісті рук були складені на грудях або животі, ноги — витягнуті. На грудях одного з кістяків було знайдено срібний хрестик з ланцюжком та намистинами із скла⁷.

У 1876 р. в другій курганній групі В. П. Науменко розкопав три курганних насипи. В одному з курганів був знайдений кістяк дитини з залізним ножиком. Другий та третій кургани були з трупоспаленням. Трупоспалення знаходилося приблизно на $\frac{1}{3}$ висоти насипу. Це були площадки із щільно утрамбованої глини жовтого кольору, на яких лежав шар попелу з перепаленими людськими кістками. Поруч були знайдені уламки керамічних посудин, зроблені на гончарному крузі; фрагменти залізних цвяхів з круглими шляпками; бронзова скоба; залізний замок у вигляді порожнистого куба з отвором для ключа у формі букви «Т» та пружиною всередині⁸.

⁷ Д. Я. Самоквасов, Могилы русской земли, М., 1908, стор. 222; Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца, кн. 1, 1873—1874, К., 1879, стор. 256.

⁸ Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца, стор. 256.

У 1886 р. В. Б. Антонович розкопав ще один з курганів Китаївського могильника. Під курганом було знайдено кістяк, орієнтований головою на захід, при ньому — залишки залізних цвяхів⁹.

Під час роботи XI археологічного з'їзду у Києві (1889 р.) В. В. Хвойко та В. А. Городцов розкопали шість курганних насипів, в яких, за їх словами, було знайдено сім кістяків слов'янської епохи. Ніяких речей при них не було¹⁰.

З 1911 по 1914 р. археологічними дослідженнями Китаївського городища, печер та могильника займався А. Д. Ертель.

З матеріалів, які збереглися до нашого часу, можна встановити, що в 1911 р. Ертель проводив попередні розкопки курганного могильника для перевірки відомостей, одержаних під час робіт Д. Я. Самоквасова, В. П. Науменка, В. Б. Антоновича¹¹.

У 1912 р. А. Д. Ертель досліджував кілька курганів могильника і одночасно розкопував печери. Він прошурфував в деяких місцях Китаївське городище, зробив розрізи валу, який обмежував кургани першої групи могильника на півдні. В 1914 р. А. Д. Ертель знову досліджував городище і кілька курганів могильника. Розкопки велись на «дитинці», «кромному граді», валах та ровах навколо них. Але матеріали розкопок 1914 р. збереглися лише частково. Частина цих матеріалів знаходиться в фондах Київського державного історичного музею. Проте за ними не можна відновити всю картину розкопок 1914 р. на городищі та визначити, на якій із груп могильника проводились розкопки. Збереглися лише окремі знайдені під час розкопок речі: ножі, трубчасті замки з ключами, кресала, залізні цвяхи, намісто (табл. IV, 4), литі бронзові пряжки, орнаментовані кільця та бронзові перстні (табл. IV, 2) з крученого дроту, поясні підвіски, гребені (табл. IV, 3), кістяні рукоятки до ножів, кістяні гудзики та гральні кістки. Значну частину знахідок становить кераміка, зроблена на гончарному крузі. Всі ці матеріали датуються нами X—XIII ст. Знайдені і фрагменти кераміки більш ранніх епох — періоду пізньої бронзи та раннього заліза (табл. IV, 1, 5, 6). В мало виразних фрагментах, в невеликій кількості знайдена кераміка зарубенецького типу. На городищі траплялись уламки печини та шлаків, окремі фрагменти жорен, зернотерок, шматки мармуру та рожевого шиферу, точильні бруски (табл. III, 8), шиферні прясла та керамічні риболовні гачки (табл. IV, 7). Будь-яких господарських та житлових комплексів не було виявлено, в усякому разі такий висновок можна зробити по збережених матеріалах розкопок 1914 р.

За три роки розкопок А. Д. Ертель дослідив значну кількість курганних насипів усіх трьох груп Китаївського могильника. Однак звітів про проведені розкопки і щоденників не збереглося. Частина знайденого матеріалу загубилась в приватних колекціях, а частина втрачена під час Великої Вітчизняної війни.

Тип курганів в загальних рисах для всіх груп могильника виявився однаковим. Різною була лише висота: від 0,5 до 2 м. Майже всі курганні насипи мають куполоподібну форму, лише кургани третьої групи мають слабо виражену конічну форму. В одному випадку А. Д. Ертелем була розрита могила, обнесена невеликим рівчаком до 0,5 м глибини. В другій групі ним було розкопано три могили, які мали видовжену еліпсоподібну форму. Тут же знаходиться ще один курганний насип такої ж форми, не розкопаний тільки тому, що на

⁹ В. Б. Антонович, Археологическая карта Киевской губернии, М., 1859, стор. 23.

¹⁰ Труды XI археологического съезда в Киеве в 1899 г. (протокол від 14 серпня 1899 р.), М., 1902, стор. 12.

¹¹ ЦДІА у Києві, ф. Київського товариства охорони пам'ятників старовини та мистецтва, ф. 725, од. зб. 65, стор. 1—6.

ньому ростуть великі дерева, які, можна думати, пошкодили своїм корінням поховання.

Встановити первісну форму курганів дуже важко, тому що розташовані на схилах підвищень та балок насипи з часом розпливлися і змінили свою форму. Однак можна допустити, що висота насипів в середньому не перевищувала 2 м, а діаметр 20—30 м.

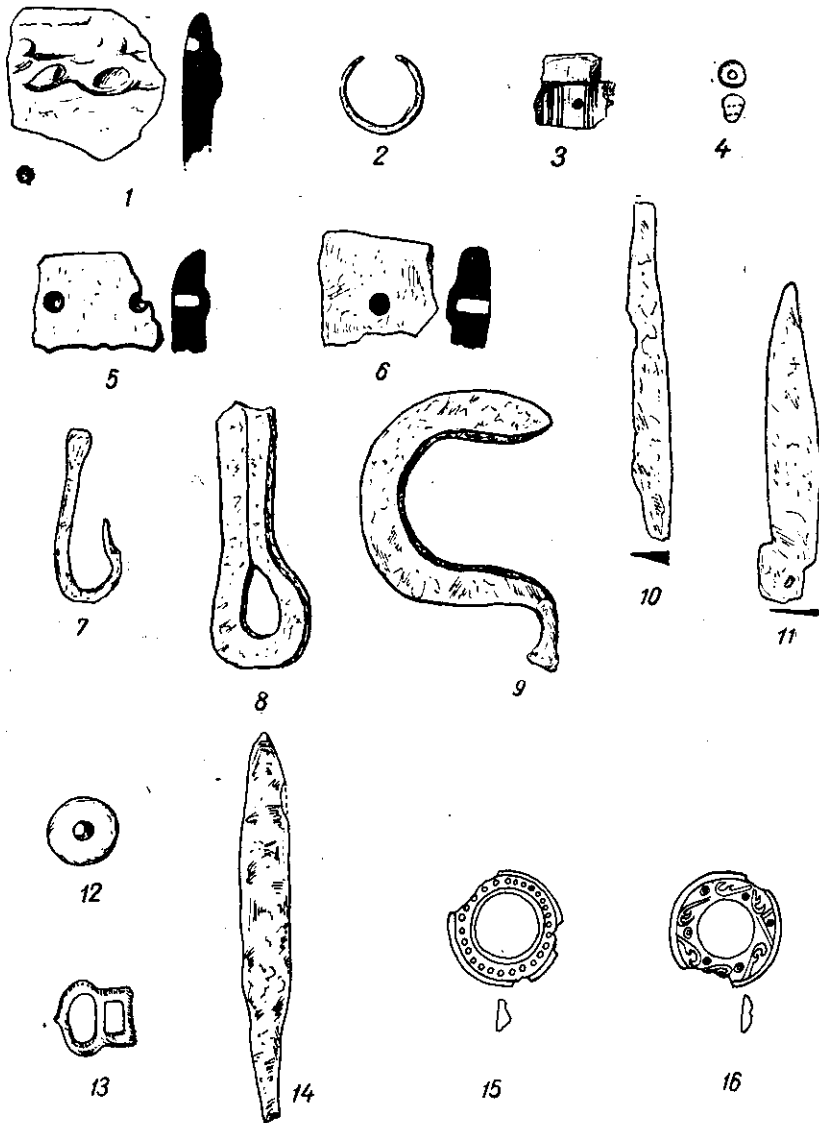

Табл. IV. Залізні речі та кераміка.

В розкопаних курганах А. Д. Ертель виявив кілька похоронних обрядів: поховання з спаленням, поховання з трупопокладенням в могильній ямі та поховання в дерев'яних гробницях.

Поховання з спаленням трапились двічі. Після кремації залишки попелу і кістки збирались в посудину, яка закопувалася в кургані в звичайній (до 1,5 м глибини) могильній ямі.

На жаль, не можна визначити, на якій з курганних груп було виявлено цей цікавий обряд, тому що ніяких точних даних в матеріалах, які збереглися, не залишилося.

Похоронний обряд з трупопокладенням, очевидно, переважає в другій курганній групі Китаївського могильника. Поховання відбувалося двояко: покійника клали в звичайну ґрунтову яму прямо на землю і засипали або його клали в дерев'яний ящик, а могильна яма обкладалася з чотирьох боків дошками чи тонкими деревинами, кінці яких з'єднувалися цвяхами¹².

А. Д. Ертель відмітив обряд поховання покійника в переносній гробниці. Такий обряд переважає в усіх курганних групах могильника. Гробниця була зроблена таким чином: до дошок дна прибивались цвяхами поставлені на торець широкі дошки; потім гробниця оббивалася боковими поздовжніми дошками, які прибивались великими залізними цвяхами до трунових дошок і дна гробниці. Нижні кінці поздовжніх бокових дошок виступали трохи далі дна гробниці, щоб за утворені виступи можна було нести всю споруду. Таку гробницю, що зовнішнім виглядом нагадувала човен, ніс якого знаходився біля ніг покійника, могли нести вісім чоловік¹³. А. Д. Ертель так уявляв собі конструкцію могил в Китаївському могильнику. На обраному місці розчищалась рівна площадка, де копалася прямокутна могильна яма до ґрунтового лесу (1,5 м глибини). Могильну яму копали трохи більших розмірів, ніж яму для поховання. Яму для поховання викопували в могильній ямі настільки глибоко, щоб в ній міг вільно розміститися покійник. Довжина могильної ями досягала 2 м, глибина — 50 см. Покійника клали прямо на ґрунт, інколи в гробниці. Траплялося, що стіни ями, а іноді і дно обкладали дошками.

У декількох курганах, заявляє А. Д. Ертель, виявлено залишки тризни, проте ніяких доказів на підтвердження цієї заяви він не наводить¹⁴.

Заслугове на увагу цікавий обряд поховання, виявлений А. Д. Ертелем в одному з курганів третьої групи могильника.

Під курганним насипом знайдено потрійне поховання: в центрі на ґрунті лежав кістяк жінки, праворуч від нього (на південний схід) — кістяк чоловіка; ліворуч — також кістяк чоловіка. Це поховання знаходилось в ямі, обкладеній по боках товстими дерев'яними дошками. При дослідженні було виявлено, що верхня половина кістяка, який лежав зліва, розсічена надвое від голови через хребет і крижі до самого таза. Відсічена ліва половина черепа відсутня. Відсутні також кістки передпліччя, кістки рук і ступні ніг. Нижня частина кістяка була повернута відносно верхньої на 180° навколо осі. Тазові кістки були також розсічені, а колінні суглоби були зсічені в горизонтальному напрямку.

Розсічення кістяка, як відмічає А. Д. Ертель, зроблено так виразно, що після розкриття, незважаючи на трухлявість кісток, розсічені половинки хребців і кряжів щільно стулялись, і лінія розтину мала незначну ширину. Та обставина, що досить важко розсікати тіло людини навіть самим гострим знаряддям, навела А. Д. Ертеля на думку про розпилювання тіла покійника¹⁵.

Археологічні знахідки, одержані під час розкопок курганів всіх трьох груп Китаївського могильника, досить різноманітні. Основну частину їх становить кераміка, яку знаходили в невеликій кількості при похованнях, і багато залізних цвяхів, які використовувались для спорудження гробниць і поховальних ящиків. Серед інших знахідок

¹² ЦДІА у Києві, ф. Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, ф. 725, од. зб. 65, стор. 1, 3—6.

¹³ Там же, стор. 6.

¹⁴ Там же.

¹⁵ ЦДІА у Києві, ф. 725, од. зб. 3 (журнали загальних зборів, засідань ради і розпорядчого комітету товариства по охороні пам'яток старовини та мистецтва за 1911—1912 рр.), стор. 86, 98—106.

потрібно згадати шлаки, які зустрічались в похованнях першої курганної групи. Знайдено також намисто багатьох типів (сердолікове, з гірського кристалу, янтаря, срібла, позолоченого скла), височні кільця з мідного та срібного дроту без спайки, зігнуті спіралью, великі мідні перстні, пряжки, кілька невеликих залізних ножики.

Весною 1961 р. під час практичних занять з археології членів археологічного гуртка при Київській дитячій туристсько-екскурсійній станції був розкопаний ще один з курганів другої групи Китаївського могильника¹⁶. Даний курган безпосередньо прилягав до двох раніше розкопаних курганних насипів. Насип цього кургана має правильну овальну форму розмірами: з заходу на схід — 4 м, з півночі на південь — 5 м. Висота насипу — 0,6 м. З самого початку насип був, очевидно, круглим, але з часом деформувався під впливом загального нахилу на південь всієї площі даної групи (табл. V, а).

Після зняття дернового шару (товщина 5 см) і чорнозему (товщина 20 см) пішов товстий шар піщаного ґрунту. На глибині 1,25 м від вершини кургана з'явилась досить широка пляма, яка відрізнялася від жовтого лесу більш темним забарвленням з ледве помітним вкрапленням трухлявого дерева від труни. Довжина плями з заходу на схід — 1,8 м, ширина з півночі на південь — 1,05 м. Це була пляма могильної ями, контури якої простежувалися спочатку дуже слабо. На глибині 1,8 м від поверхні було знайдено поховання з трупопокладенням¹⁷.

Кістяк був орієнтований головою на захід. Довжина кістяка — 1,65 м. Кістяки середньої збереженості. Череп лежав на правому боці і зберігся значно краще. Зуби збереглися повністю, за винятком одного в нижній щелепі. Ключиці і таз напівзітліли.

В правому боці грудної клітки вціліло два ребра, в лівому — три. Кісті рук складені нижче пояса, причому права рука зігнута майже під кутом в 90°. Фаланги пальців лежали не в анатомічному порядку.

Таз, як вже згадувалося, зберігся погано. Ліва тазова кістка була трухлява, права — частково ціла. Кульшові та голінкові кістки збереглися на всю довжину, але кістки лівої ноги повернуті праворуч.

Біля правої тазової кістки простежувалися незначні залишки зітлілого шкіряного предмета. Довжина його досягала 25 см, ширина — 4—6 см. Можливо, це була шкіряна сумка. Між залишками шкіри і тазовою кісткою лежав залізний ніжик довжиною 10 см з залишками волокон дерева на колодці (табл. IV, 14). На залишках шкіри лежала біла намистина (діаметр 1,5 см) з вапняку, яка використовувалась, очевидно, як застібка для сумки (табл. IV, 12).

Серед залишків шкіряної сумки знайдено також кільце із сплаву міді з сріблом (діаметр — 3 см). Кільце лите, інкрустоване великою зерню з зовнішнього боку та невеликим вертикальним валиком (табл. IV, 15).

Тильна частина кільця не орнаментована. Поруч з кільцем знайдено невелику литу бронзову пряжку овальної форми. Пряжка належала, очевидно, до сумки (табл. IV, 13). На відстані 10 см від даної пряжки на залишках шкіри знаходилось друге лите бронзове орнаментоване кільце (табл. IV, 16).

В окремих місцях простежені залишки темно-коричневого тліну від дерев'яної обшивки, яка укріплювала стіни поховальної ями. По напрямку волокон дерева і їх кольору можна допустити, що обшивка

¹⁶ Розкопки проводились автором і молодшим співробітником Інституту археології АН УРСР В. І. Бідзілею.

¹⁷ За визначенням співробітників відділу антропології Інституту етнографії АН УРСР, дане поховання належить жінці 60—65 років.

була зроблена з дубових дошок або деревин. По місцезнаходженню волокон дерева можна встановити, що довжина обшивки ями не перевищувала з заходу на схід 1,8 м, а ширина — 40—45 см.

В північно-західній частині ями збереглися залишки трьох-чотирьох залізних цвяхів, які використовувалися, очевидно, для з'єднання обшивки ями. Кераміки при похованні не знайдено.

Якщо порівняти результати розкопок цього кургана з описаними вище розкопками курганів другої групи могильника, проведеними А. Д. Ертелем, то можна відмітити аналогічність обряду поховання і повну тотожність поховального інвентаря. Проте в похованнях, розкопаних раніше, в більшості випадків кераміка була в маловиразних фрагментах, які не давали змоги уявити ні форми, ні розміри посудин.

У 1963 р. для з'ясування часу існування першої курганної групи біля городища був розкопаний курганний насип. Курган знаходився у центрі південної частини могильника біля самого обриву плато. У плані він мав форму досить правильного кола з діаметром 6 м. Насип піднімався на 0,4 м від рівня сучасної поверхні. З півдня, півночі та сходу він примикав до насипів трьох курганів такої ж самої форми та діаметра (табл. V, б).

Після зняття насипу на глибину 0,5 м, у засипці кургана (особливо у західній частині) були зустрінуті невеликі фрагменти кружалної древньоруської кераміки з лінійним орнаментом, шматочки горілого дерева від вогнища та обгорілі кістки тварин. Це, очевидно, були залишки тризни, наявність якої відмічалась ще А. Д. Ертелем під час розкопок курганів Китаївського могильника.

На глибині 1,5 м від вершини кургана на фоні світло-жовтого лесу були виявлені контури прямокутної ями довжиною 2,9 м та шириною в південній частині 0,9 м, а в західній 0,6 м. На глибині 1,8 м від вершини кургана (1,2 м від рівня древнього горизонту) знаходилося поховання з трупопокладенням, орієнтоване головою на захід. Кістяк лежав витягнутий на спині, кістки рук зігнуті в ліктях вздовж грудної клітки. Голова повернута на північ. Ніякого інвентаря у похованні знайдено не було.

Вдалося простежити залишки балок від поховальної споруди, можливо гробниці, яку виявив у кургані першої групи могильника А. Д. Ертель. Біля ніг покійника збереглася поперечна дубова балка з трьома залізними цвяхами. Довжина балки 1 м 20 см. Залишки аналогічної балки збереглися під лопатками кістяка у західній частині могильної ями. В обох випадках поперечні дубові балки виходять за межі могильної ями на 10—20 см; очевидно, це залишки від виступів, за які можна було нести всю поховальну споруду.

По залишках кераміки від тризни поховання датується нами X—XI ст.

Таким чином, на підставі матеріалів розкопок Китаївського комплексу пам'яток можна зробити такі попередні висновки.

Китаївське городище відноситься до числа городищ, збудованих на схилах правого корінного берега Дніпра як сторожові пункти.

Площа Китаївського городища заселялась і в більш ранні часи. Про це свідчить кераміка епохи пізньої бронзи, скіфського та заруби-нецького часів.

В X—XIII ст. тут існувало укріплене городище, яке служило важливою стратегічною фортецею на шляхах до Києва з південного сходу і півдня. Точно визначити дату заснування слов'янського городища поки неможливо. Враховуючи наявність кераміки X—XIII ст., можна припустити, що городище було відбудоване заново київським князем Володимиром під час спорудження захисної оборонної смуги навколо Києва по р. Стугні.

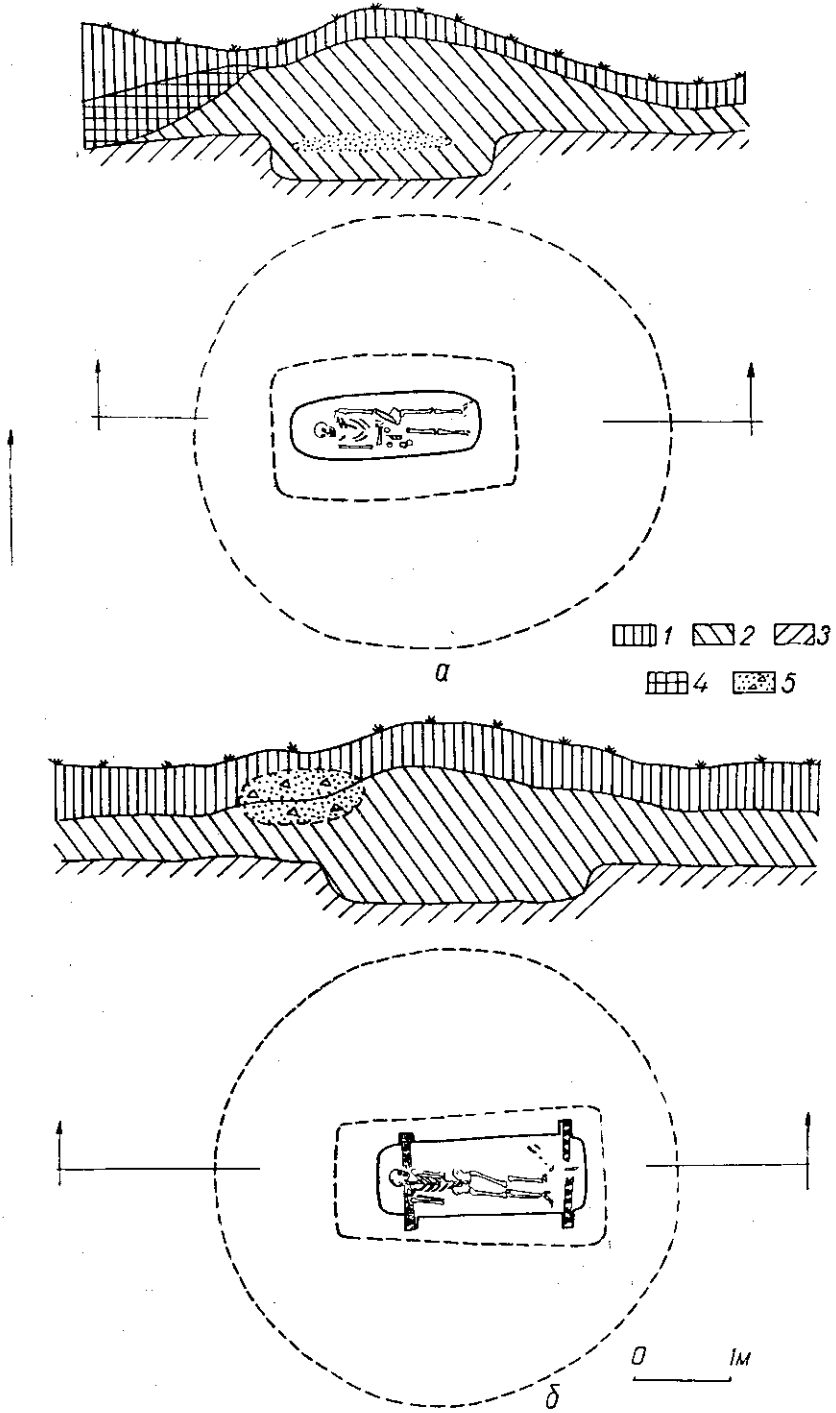

Табл. V.

а — план та розріз кургана другої групи могильника; б — план та розріз кургана першої групи могильника. 1 — чорнозем, 2 — сірий суглинок, 3 — жовтий лес, 4 — викид землі з сусіднього кургана, 5 — залишки трізни.

Городище проіснувало до середини XIII ст. і, можливо, загинуло під час татаро-монгольської навали.

Виникнення могильника відноситься до ранньої епохи Київської Русі, але за матеріалами, які збереглися, не можна остаточно вирішити питання про датування могильника.

Порівнюючи Китаївський могильник з відомими ранньослов'янськими могильниками міст Києва¹⁸, Чернігова¹⁹, Житомира²⁰, с. Ліпляви²¹, Переяслава-Хмельницького та інших, датованих IX—XI ст., можна припустити, що Китаївський могильник виник одночасно з заснуванням городища і проіснував до XIII ст.

На могильнику існувало два типи поховань: трупоспалення і трупопокладення. Визначити, чи були вони одночасними поки що немає можливості. Можна лише припустити, що трупоспалення поступово було витиснене трупопокладенням, зв'язаним з прийняттям християнства. Значну ясність у це питання повинні внести польові дослідження курганів першої групи, де знайдено поховання в дубових гробницях, які існували на Русі до середини XIII ст.

Дослідження пам'яток Китаївського комплексу цінні тому, що це єдиний в наш час збережений курганний могильник, розташований біля Києва. Вивчення його дозволить більш-менш повно простежити зміну поховальних обрядів в Київській Русі та встановити значення цього городища у захисті стародавнього Києва.

А. И. КУБЫШЕВ

ДРЕВНИЙ КИТАЕВ

Резюме

Изучение материалов раскопок Китаевского комплекса археологических памятников позволяет с большей определенностью говорить об оборонных сооружениях вокруг древнего Киева. Китаевское городище относится к числу городищ, сооруженных на склонах правого берега Днепра в качестве сторожевого пункта над долиной реки. Территория городища заселялась с древних времен, начиная с эпохи поздней бронзы, скифского и зарубинецкого времени.

В X—XIII вв. тут существовало укрепленное городище. Учитывая наличие керамики X—XIII вв., можно предположить, что городище было вновь отстроено киевским князем Владимиром во время сооружения оборонной линии около Киева по р. Стугне. Городище просуществовало до середины XIII в. и было уничтожено во время татаро-монгольского нашествия.

Возникновение могильника относится к ранней эпохе Киевской Руси, но по имеющимся материалам нельзя окончательно решить вопрос о датировке могильника. Можно предположить, что Китаевский могильник возник одновременно с заселением территории городища и просуществовал до середины XIII ст.

На могильнике прослеживаются два обряда погребений: трупосожжение и трупоположение. Определить, были ли эти обряды погребений одновременными, пока невозможно. Можно предположить, что трупоположение постепенно вытесняло трупосожжение, что закономерно увязывается с принятием христианства. Ясность в этот вопрос должны внести дальнейшие исследования Китаевского могильника.

¹⁸ М. П. Каргер, Древний Киев, т. I, М.—Л., 1958, стор. 127—230.

¹⁹ Б. А. Рыбаков, Древности Чернигова, МИАС, № 11, М.—Л., 1949, стор. 14—18.

²⁰ С. С. Гамченко, Житомирский могильник, Житомир, 1888.

²¹ В. Щербакowski, Липлявский могильник, стор. 339—348.